

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне товариство
Східно-регіональний відділ Центру пам'яткознавства НАН України
та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

V Міжнародної наукової конференції,
присвяченої 350-річчю м. Харкова
і 200-річчю Харківського національного університету
ім. В. Н. Каразіна

4–6 листопада 2004 року

Харків
НМЦ «СД»
2004

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2Ук52)

П78

Художник *С. Е. Кулинич*

На обкладинці використано ілюстрацію до доповіді **В. В. Отрощенко** «Сюжет двобою у знаковій системі зрубної спільноти»

П78 **Проблеми історії та археології України:** Матеріали V Міжнародної наукової конференції (Харків, 4–6 листопада 2004 р.). — Харків: НМЦ «СД», 2004. — 128 с.

ISBN 966-544-244-9.

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2Ук52)

КАМЕННЫЙ И БРОНЗОВЫЙ ВЕК

Сніжко І. А. (Харків)

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УТИЛІЗАЦІЇ МИСЛИВСЬКОЇ ЗДОБИЧІ В ПІЗНЬОМУ ПАЛЕОЛІТІ

Дослідження процесу утилізації здобичі первісними мисливцями та висвітлення його у науковій літературі має досить довгу історію.

Перша у світовій археологічній практиці спроба вивчення процесу розбирання туш тварин за археологічним матеріалом належить російському вченому М. Ф. Каценку. Ще в 1896 р. він дослідив рештки скелету мамонта, що був знайдений разом з крем'яними знаряддями біля м. Томська. Він не тільки визначив це місцезнаходження як місце вдалого полювання палеолітичної людини, але й описав спосіб та знаряддя розбирання. Велику увагу комплексному вивченню фауністичних решток приділяв Г. А. Бонч-Осмоловський. Переглянувши фрагменти кісток тварин з кримських стоянок, він відзначив на 80 % з них нарізки, інтерпретувачи їх як сліди розбирання туш за допомогою крем'яних знарядь. В. А. Городцов констатував наявність нарізок на кістках бика з Ільської стоянки.

Найбільш повний опис основних етапів розбирання мисливської здобичі та слідів на кістках, що їм відповідають, знаходимо в роботах В. І. Громова. У статті, присвяченій матеріалам палеолітичної стоянки Афонтова Гора II, він проаналізував способи розбирання трубчастих кісток, дійшовши висновку, що метою цих операцій було добування кісткового мозку. Нарізки на кістках, у залежності від місця їх розташування, автор пов'язав з членуванням туші, зняттям шкури, зрізанням м'яса та підготовкою до розбирання. Ці процеси він моделював, спираючись на етнографічні свідчення.

У роботі, присвяченій дослідженню обробки кістки та кістяним виробам Авдєєвської стоянки, М. Д. Гвоздовер відзначила, що на більшій частині кісток тварин присутні подряпини, надрізи та потертості різного походження. Їх вивчення дало змогу відтворити у загальних рисах процес утилізації туш тварин. Авторка наводить сліди різання на різних категоріях кісток, пов'язуючи їх з певними операціями з розбирання, а також описує ламання кісток для вилучення кісткового мозку. На наявність нарізок на кістках як слідів розбирання

вказували також деякі інші дослідники — О. О. Вежілова, Л. М. Тарасов, С. М. Бібіков.

Але, на жаль, на більшості пізньопалеолітичних пам'яток стан збереженості фауністичного матеріалу виключає можливість дослідження процесу утилізації шляхом вивчення його свідств безпосередньо на кістках. Єдиний прийнятний у цьому випадку шлях — спостереження за планіграфічним розподілом та відносною кількістю різних груп скелетних елементів. Роботи в цьому напрямку були проведені на відомих пам'ятках: у першу чергу на дуже цікавій стоянці Анетівка II під керівництвом В. Н. Станко, а також на Кам'яній Балці II під керівництвом Н. Б. Леонової. Це дало змогу реконструювати послідовність операцій по обробці мисливської здобичі, а також локалізувати на площі пам'ятки місця, де така діяльність відбувалась. Безпосередньо до питання розбирання здобичі звернувся Г. Є. Краснокутський, торкнувшись цієї теми в загальному контексті реконструкції способу життя пізньопалеолітичних мисливців степової зони.

Серед пам'яток з фауністичними рештками в культурному шарі, що дають можливість відтворювати процеси розбирання здобичі, особливе місце займає Амвросіївське кістковище. На сьогодні це єдиний об'єкт на нашій території, де стан збереженості кісток дозволяє безпосередньо на них вивчати свідчення утилізації.

У 1940–1950 рр. на пам'ятці велись дослідження під керівництвом І. Г. Підоплічка та П. Й. Борисковського. Їх результати, а також погляди авторів на інтерпретацію кістковища, було викладено у серії статей. І. Г. Підоплічко наголосив, що в Амвросіївському комплексі відображено сліди діяльності давньої людини, тісно пов'язані з полюванням. Дослідження кісткової брекчії методом повного підрахунку визначених кісток та наявність анатомічних груп свідчать, що в кістковище потрапили цілі тварини, а не їх частини. Вивчення кісток засвідчило, що вони перебували непохованими якийсь час — це давало змогу давнім мисливцям використовувати кістковище для господарських потреб.

П. Й. Борисковський вважав кістковище культовим місцем, куди мешканці розташованої поблизу стоянки скидали кістки забитих на полюванні бізонів. Він дав характеристику особливостям розташування кістковища і вперше відзначив наявність тут кісток зі слідами різання. Підсумки досліджень Амвросіївського комплексу були викладені П. Й. Борисковським у монографії «Палеоліт України» та Зводі археологічних джерел, присвяченому палеоліту Дніпра та Приазов'я.

Під час досліджень 1980–1990 рр. під керівництвом О. О. Кротової на пам'ятці проводився цілеспрямований пошук особливостей культурного шару та кісток зі слідами утилізації мисливської здобичі. Роботи, що велися в цьому напрямку, ґрунтувались на використанні комплексу методів, розроблених вітчизняними та американськими фа-

хівцями. Опис конкретних методів роботи з археозоологічним матеріалом під час польових та лабораторних досліджень, методика моделювання процесу утилізації та використання результатів подібних досліджень для історичних реконструкцій викладено в роботах І. А. Сніжко. Дослідження О. О. Кротової та І. А. Сніжко були спрямовані на розгляд свідчень утилізації, що походять з Амвросіївського кістковища: слідов нарізок та давніх зламів на кістках бізонів, дослідження особливостей планіграфічного розміщення свідочств розбирання бізонів у культурному шарі кістковища. Отримані результати дозволили дійти висновку, що Амвросіївське кістковище було не тільки місцем забою бізонів під час полювання, але й місцем розбирання, а також запропонувати модель утилізації мисливської здобичі.

Смольянинов Р. В. , Ивашов М. В. (Липецк)

НЕОЛИТИЧЕСКАЯ КЕРАМИКА С НАКОЛЬЧАТЫМ ОРНАМЕНТОМ ВЕРХНЕГО ДОНА

До последнего времени наиболее древними на Верхнем Дону считались неолитические стоянки среднедонской культуры, выделенной А. Т. Синюком, давшие керамику, украшенную различными видами наколов, среди которых доминирующее положение занимает треугольный.

Керамика этой культуры характеризуется относительной тонкостенностью, плотным тестом и лишь в единичных случаях — добавлением в него какого-то органического вещества. Лепка сосудов производилась ленточным способом, при котором нижний край ленты накладывался на предыдущую ленту изнутри, т. е. использовался прием косой стыковки лент. Ширина их варьирует в зависимости от диаметра той или иной части сосуда. При обработке поверхностей образовывалась мелкая, часто беспорядочная штриховка, но затем внешняя сторона еще раз дополнительно сглаживалась вплоть до лощения. Фиксируется и прием ангобирования сосудов.

Господствует форма цилиндрических сосудов с относительно плавным переходом стенок к острому дну. Есть сосуды и конические, тоже с острым дном. Днища «незаполненные», по толщине почти не отличаются от стенок. Верх сосудов скруглен или плавно приострен. Диаметры сосудов от 10 до 30 см.

При единстве формы и технологии изготовления сосуды наделены еще одним общим признаком: орнамент их, за единичным исключением, выполнен в отступающей, накольчатой манере. Ввиду этого, основным элементом орнамента выступает различного вида накол, от мелкого треугольного до крупного ямчатого. Если даже последнему отвести статус самостоятельного орнаментального элемента, то остальные виды наколов украшают около 90 % всей керамики. Среди нее свыше 60 % покрыто на-

колами треугольной формы. Далее идут скобковидные, спаренные наколы, наколы в виде подковок и округлые. Нередко фиксируется взаимовстречаемость различных видов наколов на одних сосудах.

Интересно отметить, что все многочисленные виды наколов, включая аморфные, создавались вдавливанием и поворотом конца поставленного под разным углом одного и того же орудия. Так, при более глубоком его нажиме спаренные наколы преобразуются в скобки и подковки; одним и тем же орудием наносились треугольные и скобковидные наколы, а также ямчатые вдавления. Тем самым устанавливается культурно-хронологическое единство всех видов наколов, а их разнообразие отражает яркую специфику керамики местной неолитической культуры.

Обязательным признаком сосудов являются ямки под венчиком в один горизонтальный ряд. Они глубокие, округлые, довольно крупные, иногда делались в «отступающей» манере. Кремнёвый комплекс пластинчатый (Синюк, 1986).

После раскопок в 2001–2003 гг. поселений Карамышево 9 (724 кв. м) и Карамышево 5 (64 кв. м) стало возможным говорить о присутствии на стоянках лесостепного Подонья и, в частности, Верхнего Дона, иных ранне-неолитических материалов, в целом не характерных для среднедонской культуры. На поселении Карамышево 9 они преобладают (Смольянинов, в печати), а на стоянке Карамышево 5 иных неолитических материалов не выявлено (Смольянинов, 2003). Данная керамика изготовлена из ила, светло-коричневого цвета снаружи, изнутри и в изломе с хорошим равномерным обжигом. Всегда внешняя, а иногда и внутренние поверхности несут на себе следы ангоба и лощения. Керамика тонкостенная, не более 0,7 мм, изготовлена ленточным способом. В ке-